

«ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ЯК ПІДСТАВА ГУМАНІТАРНОЇ ДУМКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Історія, як сучасна наука про життя людей, специфічна методом подання та аналізу фактів. Вона підносить на вершини загального інтересу, як правило, крайнощі. Репрезентантами крайнощів стають або «великі мученики», або «великі розбишаки». Причому частина «мучеників» переходить зусиллями істориків у стан «вічних мучеників», а інша частина, реалізувавши свою мету, перетворюється у «великих розбишак». Так само й «великі розбишаки» залишаються «великими», а ті з них, хто зазнав поразки, переходять у число «мучеників історії». Внаслідок акцентування крайнощів, їх персоніфікації й непомірної політизації та поетизації, реальна історія, як процес масової культуротворчості, часто залишається безіменною.

Згадка про події в історії також має різну вагу. Так, «Слово о полку Ігоревім», маючи видатне мистецьке значення, започатковує в українській історичній та філософській думці метод піднесення суспільних поразок і невдач на рівень перемог і видатних досягнень. Навколо «Слова» десятиліттями триває схоластича метушня, що вилілась у масу текстів, конференцій, виставок тощо, результати яких в цілому зводяться до небагатьох, зроблених ще у ХІХ ст., висновків: автор «Слова» невідомий; воно є твір епічного характеру; цей твір у світоглядно-філософському плані репрезентує етап «двовірства»; автор «Слова» закликає русичів до єдності; князь Ігор — народний герой не тому, що переміг половців, а тому, що зміг утекти з половецького полону. Тобто неспроможність князя захистити Вітчизну оспівується як його доблесть.

Проте більш вагомі для суспільства, хоч і менш художні, більш раціональні й доленосні твори доби «Слова о полку Ігоревім» до цього часу залишаються у тіні, їх мало зачіпає метушня навколо історії. Саме до числа таких творів належить «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Разом з «Ізборником» Святослава, укладеним, вірогідно, в Чернігові і переписаним у Києві, «Повчання дітям» Мономаха закладає основи людинознавства на Чернігівщині і започатковує, разом із «Словом про закон і благодать» Іларіона та іншими творами ХІ ст., гуманістичну думку України. Правда, доречно тут нагадати, що йдеться про твори киево-руської доби, котрі дійшли до нас. Нині можна тільки гадати про масштаб втрат джерел з української історії внаслідок воєн та інших руйнівних чинників. Проте наявні джерела, у тому числі й «Повчання дітям» Мономаха, вимагають додаткових розвідок щодо обставин своєї появи.

Незважаючи на відсутність точного датування, можна погоджуватись із дослідниками, які вважають, що своє «Повчання» Володимир писав у Чернігові у 1095—1097 рр. Князувати у Чернігові Мономах починає у 1073 р., коли чернігівський князь Святослав стає князем у Києві. Цей факт фіксується у «Повісті минулих літ» та інших джерелах. У 1092 р., коли помер князь Всеволод, тобто батько Володимира, останній продовжує князувати в Чернігові. З 1097 р. він стає князем у Переяславі, а з 1113 по 1125 рр. — займає князівський стіл у Києві. Отже, Мономах князував у Чернігові 24 роки.

Саме «Повчання дітям» Володимир писав, будучи тяжко хворим, готуючись у подорож до предків «на санях». Точну дату, коли князь хворів, встановити складно. Але можна з великою вірогідністю припустити, що це був 1095 рік або проміжок між 1095—1097 роками. Принаймні, текст укладався у Чернігові до Любецького з'їзду князів 1097 р., після якого Мономах стає князем Переяславським. Києво-Печерський патерик містить згадку, що стосується саме вказаних років. Зокрема, Патерик у повісті про лікаря Агапіта повідомляє, що на звернення хворого Володимира Мономаха, якого «прилежашче Армении, врачюя его, ничто же успе, но паче недуг, бываше болій», ігумен Іоанн (помер близько 1103 р.) «призвав Агапита, велит ему идти в Чернигов». Проте той не згодився, але дав ігумену «зеліє от своєя яди, да дасть болящему. И егда же князь вкуси зеліа, и ту абіе здрав бысть».¹ Подія ця трапилась до нападу половецького хана Боняка на Київ і Києво-Печерський монастир у 1096 р.

Сам же Володимир у 1096 р. був здоровим і разом із Святополком взяв у облогу у Стародубі князя Олега Святославовича, який, власне, і підбурих половців іти на Русь. Причому тоді ж з'явилося і послання Мономаха до Олега, у якому він закликав князя до миру. Отже, «Повчання» могло з'явитись як до 1096 р., так і до Любецького з'їзду 1097 р. Найвірогідніше — у 1095 р., у Чернігові. Йому, таким чином, щонайменше 900 років. Оскільки ж лише у «Повчанні» вперше ставиться питання «що є людина?» і пропонується концептуально розгорнута відповідь на нього, ми можемо вважати цей твір початком обґрунтування проблем філософської антропології на Чернігівщині і в Україні в цілому. Тому наше звертання до ідей «Повчання» нині — це не довільне нагадування про існування цього твору, а спроба зіставити сучасне розуміння людини з тими його ментальними підвалинами, на яких воно віками будувалось і стоїть тепер. Таке зіставлення актуалізує пошук відповідей української гуманістики на виклики теперішньої ситуації.

Першим чинником, що актуалізує розгляд концепції людини у «Повчанні» Мономаха, є факт повномасштабного відновлення в Україні державності після руйнування Київської Русі татарами-монголами. Ця непересічна подія вимагає не тільки вирішення поточних питань державного будівництва, але й розуміння того, хто і як правив у Київській Русі, які були їх погляди на людину, чому їхнє бачення людини не об'єднало Русь, а призвело до втрати державності, до багатовікових поневірян народу. Питання це залишається актуальним і сьогодні, бо і тепер в Україні є прагнення певних політичних груп демонтувати українську незалежну державу, спираючись на відцентрово-анархістські тенденції, які поширені були ще у Київській Русі.

Зрозуміло, що сучасна Україна та її культура — це плід ХХ ст. Ні за доби Київської Русі, ні у часи Гетьманщини, ні в ХІХ ст., ні до 40-х років ХХ ст. не було України як теперішньої реальності. До Київської Русі і після неї, аж до 40-х років ХХ ст., йшов складний етногенез, у якому свою специфічну роль виконували різні регіони сучасної України. Тому звертання до «Повчання» Мономаха з позицій сьогодення є плідна нагода проаналізувати внесок Чернігово-Сіверщини, а далі — Гетьманщини й просто Чернігівщини в усі аспекти буття українського народу і його культуротворчих та гуманістичних прагнень.

Разом з тим, поступ світової культури, з яким нерозривно пов'язане життя України, підвів людство до ознак глобальної кризи. Наука і освіта, у яких Володимир Мономах вбачав гуманно-творче начало, сьогодні стали такими ж активними чинниками дегуманізації, яким було невігластво ХІ ст. Наука і освіта нині є необхідними засобами організації і ведення війни, масового знищення людей людьми.

Можливість же розмноження людей методом клонування, як одне з найважливіших досягнень генетики, містить у собі небезпеку реалізації усіх найжахливіших антиутопій, починаючи від Оруелового «Скотного двору» і кінчаючи фантазіями Хакслі на теми «Мавпа і сутність». Звертання до концептуального бачення людини у «Повчанні дітям» Мономаха сьогодні — це нагода збагнути специфіку сучасної людини та її культури на тлі історії, виробити способи захисту життя людства від зазіхань на нього з боку самих людей.

Важливо мати на увазі, що «Повчання» специфічне синтетичним викладом людинознавчих ідей, що мають філософське, педагогічне, політичне, естетичне, релігійнознавче підґрунтя. Упродовж віків ці ідеї розроблялись гуманітарною думкою України. Спираючись на «Повчання», ми можемо простежити поступ гуманітарних знань в історії української культури, тотожність та відмінність українського людинознавства на різних шаблях буття.

Отже, «Повчання дітям» Володимира Мономаха — це твір великої історичної ваги. Він визначає парадигмальну умову регіонально-чернігівського і всеукраїнського пізнання людини.

